

a populismem do poněkud jiného světa. Lze v tomto ohledu hovořit o disidentech jako o „politických liberálech“? A nespočívá krize postkomunistického liberalismu ve střední Evropě mimo jiné v opomíjení republikánského momentu občanské odpovědnosti a příslušnosti ke kolektivní identitě?

Seznam zdrojů /

Barša, P. – Císař, O. (2008). *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál, 2008.

Bělohradský, V. (2019). Nesamozřejmé evropské státy v časech deglobalizace. In: Hlaváček, P. (ed.). *Nesamozřejmý národ?* Praha: Academia, 2019, s. 56–70.

Hvižďala, K. – Přibán, J. (2018). *O české státnosti a identitě: 883-1918-2018*. Praha: Karolinum.

Jászi, O. (1929). *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago: University of Chicago Press.

Kundera M. (1983). The Kidnapped West. The Tragedy of Central Europe. *Le Débat*, 5/27, pp. 3–23.

Pocock, J. G. A. (2005). *The Discovery of Islands: Essays in British History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Skinner, Q. (1969). Meaning and Understanding in the History of Ideas, *History and Theory*, vol. 8, no. 1, pp. 3–53.

Šimona Loewensteinová (ed.):

Evropská civilizace a její problémy – Svazek 1, 2: Jubilejní sborník pro Bedřicha Loewensteina/Die europäisch Zivilisation und ihre Probleme – Band 1, 2: Festschrift für Bedřich Loewenstein

Kulmbach: Verlagsbuchhandlung Sabat UG, 2019, 1. díl 262 s., 2. díl 281 s.

ISBN 978-3-943506-60-0

Do života Bedřicha Loewensteina (29. června 1929 až 11. května 2017), utvářeného liberálním, česko-německo-židovským prostředím, se nemilosrdně zaryly všechny bouřlivé konflikty 20. století, které proti sobě navzájem postavily každý ze tří Loewensteinem obývaných intelektuálních světů. Nejdříve, za protektorátu, dopadlo na mladého gymnazistu vyloučení ze školy kvůli židovskému původu a pak, díky změněnému datu narození, „jen“ pracovní nasazení místo likvidačního transportu do koncentračního tábora. Po válce se proto mohl Bedřich vrátit na gymnázium a pak se vrhnout na filozofii s historií na Karlově univerzitě, aby roku 1951 následovalo znovu vyexpedování z univerzity kvůli opozičním názorům a nástup nejdřív na stavbu, poté na vojenskou základní službu. Historii tak mohl Loewenstein absolvovat až v roce 1956, v dalších, přívětivějších letech zakotvil na Historickém ústavu ČSAV, aniž by kdy vstoupil do KSČ. Na půdě renomované instituce se věnoval především německým, ale též evropským a českým dějinám a politickému myšlení. Rok 1970 přinesl nadanému historikovi třetí vynucený odchod, přičemž „neprodloužení smlouvy“ na historickém ústavu provázelo rovněž zničení některých, do tisku připravených publikací. Následující životní kapitolu v roli tlumočnicka západoněmecké ambasády v Praze během let 1970 až 1978 využil krom jiného ke zprostředkování kontaktů mezi disentem a československou emigrací a na obousměrnou přepravu tiskovin a důležitých materiálů. Protože vlastní odborné práci se mohl v Československu věnovat pouze soukromě, rád využil nabídku profesury od západoběrlínské Svobodné univerzity a po několikátém pokusu dostal povolení odcestovat. V novém působišti se pak v období let 1979 až 1994 etabloval jako profesor dějin 19. a 20. století. Po roce

1989 se tomuto znalci evropské historie otevřela možnost vracet se do Prahy jak k přednáškám na Karlově univerzitě, tak jako autorovi řady odborných publikací. Jeho hlavní působiště ale zůstávalo v Berlíně, v 90. letech se pak odstěhoval na německý venkov.

Pro celé Loewensteinovo obsáhlé dílo, na jehož prezentaci tu nezbyváá prostor, je charakteristický víceoborový přístup, kdy autor jako historik a filozof nahlíží na dějiny též skrze antropologii, sociologii, psychologii, filozofii, ekonomii a politologii. Většinu prací publikoval v němčině, méně pak v češtině.

V německých a českých odborných i publicistických kruzích známý historik zemřel celkem nedávno, 11. května 2017. K jeho nedožitým 90. narozeninám vznikl jubilejní dvousvazkový sborník, nazvaný *Evropská civilizace a její problémy*. Editorka obou svazků, Loewensteinova dcera Šimona, shromáždila příspěvky dvacítky českých, německých, rakouských, amerických a britských historiků a filozofů. Dala si za cíl pokračovat v odborném rozhovoru na jedno z otcových hlavních témat – civilizace, přičemž ukotvenost historika v českém i německém vědeckém prostředí měla manifestovat dvojazyčnost obou svazků. Ve sborníku však vyšly i texty v angličtině a francouzštině. Oba díly zpestřuje a uzavírá fotografická a dokumentární příloha, která má pak představit „...ne vědce Loewensteina, ale člověka Bedřicha“.

Z politologicky zaměřených a novodobých historických statí zaujme v prvním díle pravděpodobně „Pokus o definici české liberálně občanské společnosti 19. století“ od Milana Hlavačky (s. 42–59), v níž autor pomocí závěrů vídeňského správního soudu ze 70. a 80. let předminulého století vytyčil dvacet tezí, skrze něž definuje skutečné, nikoliv jen deklarované rysy tehdejší liberálně občanské společnosti.

Hlavačka pomocí těchto neideologických soudních nálezů dospívá k závěru, že vývoj tohoto společenského uspořádání nesouvisel pouze s jedinou občanskou vrstvou, tak jak se traduje – s měšťanstvem – ale s celou řadou dalších procesů jako sekularizace, byrokratizace, unifikace, alfabetizace a individualizace. V českých zemích se pak podle autora liberálně občanské vzorce jednání prosadily též díky šlechtě a dělnictvu.

Příspěvek Ladislava Hejdánka „Evropa a evropanství“ (s. 114–133) se skládá ze tří jeho prací, které se, i když už jsou staršího data, vracejí do veřejné debaty naléhavým způsobem zas a znovu. V *Dějinnosti Evropy* (1990) se autor vymezuje proti heslům „zpět do Evropy“ a „návratu do dějin“, které tehdy často zaznívalo v postkomunistických zemích. A to hlavně argumentem, že do Evropy a do dějin se odnikud zvenčí nevstupuje, ale obě hodnoty se stále aktivně vytváří i za účasti nebo vlivem sil, jež stály na druhé straně železné opony. V druhé části *Jednota nebo dialog* (1996) se Hejdánek táže, zdali by sjednocení Evropy neznamenal spíš její likvidaci, protože ona sama je přece založená nikoliv na unifikaci, ale na dialogu, v němž se stále znovu hledá řešení. Podle autora je jí naopak cizí vynucená jednota, stejně jako ideová a kulturní rozbředlost. Třetí část *Být Evropany* (2008) stojí na tezi, že Evropanem se člověk nerodí, ale postupně se jím stává – tím že si osvojuje určité postoje a vzorce jednání. Proto Hejdánek tvrdí, že k Evropanům se dají přiřadit rovněž lidé, kteří tento světadíl opustili i ti, kteří do něj nikdy nevstoupili.

Studie Wilmy Abeles Iggersové „Za hranicemi sekularizace – Konec židovství v Českých zemích“ (s. 144–163) se detailně zaměřuje na poměry uvnitř evropských židovských komunit od začátku 19. století a podrobně vykresluje málo

známou plejádu tehdejších židovských učenců a komplikovaný vztah jednotlivých názorových proudů. Podle autorky padá částečná zodpovědnost za lhostejný až nepřátelský postoj vůči židovskému náboženství na dva osvícenské spisovatele z počátku 19. století – Petra Beera a Naftali Herz Homberga, autora knihy *Bne Zion* (Synové Sionu). Šlo o racionalistický katechismus z roku 1812 závazný pro školní děti a snoubence v Čechách a na Moravě, zařazený do výuky až do půli 19. století. Další faktor podle Iggersové spočíval v povinném používání němčiny na dokladech, ve školách a ve jménech židů, což údajně přispělo k antisemitismu Čechů. Protireakce se pak u izraelitů dostavila v podobě čechožidovského hnutí, konverzí ke křesťanství či dokonce antisemitismu.

Autor „Pražského jara – dědictví poststalinských rozporů?“ Pavel Kolář (s. 164–185) se snaží odpovědět na otázku, do jaké míry bylo reformní hnutí 60. let výsledkem prolnutí stalinistické minulosti a různorodých koncepcí budoucnosti. Srovnává odlišný průběh destalinizace v jednotlivých zemích se zvláštnostmi Československa, v němž KSČ odmítla zodpovědnost za minulost a snažila se jen s nepatrnými změnami pokračovat v nastoupeném kurzu. Důvod, proč si zdejší komunistické vedení udržovalo v druhé půli 50. let pozice, spočíval v celkem dobré životní úrovni dělnictva, propagandistickém využití západoněmeckého revanšismu a „fašistické hrozby“ v Maďarsku roku 1956. Posstalinská atmosféra však přece jen přinesla změnu v tom, že místo funkcionářů ověněných kultem osobnosti začala dění víc určovat strana, prosazoval se koncept národa místo třídy a nepřítel začal být vykreslován v rozmanitějších, nejen ve striktně nenávistných podobách. Tyto procesy pak připravovaly půdu pro Pražské jaro. Ze zajímavých závěrů studie lze např. zdůraznit ten, že čs. reformní úsilí nelze

řadit mezi pokusy o „národní komunismus“ tak jako v případě Gomulky, Kádára a Tita, protože usilovalo o „socialismus s lidskou tváří“ s ambicí stát se univerzálnějším modelem, nadřazeným národní emancipaci. Navíc v něm existoval vnitřní rozpor – zatímco Češi v roce 1968 nepřikládali federalizaci a národním otázkám velkou váhu, Slováci si od reforem slibovali především autonomii.

V druhém dílu sborníku zaujme politologickou a historickou obec nejspíš příspěvek Jana Rataje „Česká konzervativní revoluce a fašizace druhé republiky“ (s. 12–51). Jde o zevrubnou analýzu jediného systému, který vybudovala čs. konzervativní pravice za účasti domácího fašismu. Podle Rataje nelze spatřovat důvody krátké existence druhé republiky pouze v šoku z Mnichova a bezvýhodném postavení tehdejší politické reprezentace vystavené nacistickému nátlaku zvenčí. Pomnichovský státní útvar vyrůstal podle autora též v návaznosti na některé dlouhodobé krajně pravicové tradice a z vlastního antiliberálního budovatelského záměru. Stať zpochybňuje široce rozšířený názor o pokrokové a liberální české politice a uvádí, že navzdory výjimečnému postavení republiky mezi autoritativními režimy v období 1918–1938 v ní vždy existovaly antidemokratické proudy, které pouze z donucení akceptovaly její ústavní rámec. Rataj si všímá také dosud málo zpracovaného tématu, budování vlastní druho-republikové propagandistické mašinérie, za niž převzal zodpovědnost premiér Rudolf Beran.

Pasáž „Cenzura versus svoboda tisku a médií – Bariéry veřejné komunikace v diktátorských a demokratických společnostech v Evropě 20. století“ od Berndta Sösemanna (s. 52–75) krom jiného srovnává propagandu totalitních režimů v Německu, nacistického a komunistického. Tok informací v diktaturách nesměruje podle autora výhradně shora dolů, nýbrž jde o omezený

dialog, který i řadovým aktérům dole ponechává určitý prostor v rámci předepsaných rolí. Komunikátoři v centru sázejí na emocionalitu a inscenaci, vynechávají zdůvodnění. Přísné zákazy a tvrdé stíhání zůstávají vyhrazeny mimořádným situacím, jinak se sází spíš na méně násilnou manipulaci. Autor mapuje postupné oklešťování médií po roce 1933, stupňování trestů od důtek po zákaz publikování, vězení i tresty smrti. Podobně se pak soustřeďuje na dění v sovětské okupační zóně od roku 1945 a rozebírá hlavní podobnosti a odlišnosti v cenzurním a propagandistickém působení obou systémů. Za jeden ze zásadních rozdílů považuje Sösemann ten, že SED v NDR nemohla kvůli sousedství se SRN a jejímu televiznímu a rozhlasovému vysílání a přetrvávajícím příbuzenským vztahům mezi obyvateli obou států provozovat tak efektivní totální propagandu jako NSDAP. Jeden z mimořádně polemických aktuálních příspěvků sborníku sepsal Miroslav Hroch pod názvem „Má národ místo v Evropě?“ (s. 162–175). Vztah československého občana k národu podle něj opsal za půlstoletí zajímavou křivku. Za vrchol vlastenectví se dal považovat rok 1968, ovšem už od začátku 60. let byli Češi hrdí na své filmy, literaturu a hudbu. Za normalizace se vlastenectví postupně přeměnilo v protisovětskou zlobu a sebelítost, v lidových vrstvách zůstal spíš jen obdiv ke sportovním úspěchům vlastního týmu. Hroch kritizuje, že se mezi vzdělanci tou dobou objevuje až opovržení dějinami, různé „odhalování pravdy“ o historii, kterou prý komunisté zastírali. Podle autora nihilismus po roce 1989 přetrval, vše národní bylo prý považováno za kryptokomunistické s argumentem, že Evropa jako svobodná, liberální a demokratická entita nezná nacionalismus. Národní pospolitost ovšem není podle Hrocha výsledkem několika posledních desetiletí ani

výmyslem nacionalistů, ale zrodila se během modernizace v 19. až 20. století. Autor zmiňuje dva základní typy vývoje moderního národního společenství. Zaprvé státní národ, který se rodil na půdě již existujících států, přičemž už měl svou rozvinutou tradici a kulturu v národním jazyce, tak jako v případě Francouzů, Portugalců, Angličanů a Švédů. Druhý typ tvořila většina evropských národů – etnických pospolitostí bez vlastního státu, elit a vysoké kultury v mateřském jazyce, které všechny tyto atributy musely teprve získat. K přechodnému typu pak lze počítat Němce, Italy a Poláky, kteří neměli státnost, ale ostatní atributy ano. Současnou dobu vidí historik Hroch jako období přezíravosti velkých vůči malým, což má ilustrovat fakt, že sjednocení Německa se nepovažovalo za projev nacionalismu, kdežto pokusy o jednotu Srbů a nezávislost Katalánců ano. Současnost podle něj staví národ proti občanské společnosti, což považuje za chybu, protože při nejistotě se budou lidé upínat k emocionálnímu nacionalismu než k abstraktním institucím EU. Nekultivovaná národní entita pak snadno zplání v nacionalismus. Nutno říct, že oba dva díly sborníku představují mimořádně komplikované čtení a vyžadují čtenáře vzdělaného v široké škále humanitních oborů. Většinu odborných pojednání tvoří texty historiografické, filozofické, sociologické či studie zaměřené na kulturní dějiny se záběrem od antiky po nejruznější interpretace německých a českých dějin. Obě publikace tak od samého začátku do konce přečtou patrně hlavně vědci Loewensteinova formátu s obstojnou dvou- či trojjazyčnou výbavou a košatějším záběrem, kdežto intelektuálové užšího zaměření si budou z mozaiky spíš vybírat. Platí to nejspíš i pro politology.

Pavel Pečínka